Володимир Погребенник (Київ)

СОБОРНИЦЬКА ІДЕЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ КЛАСИКИ

Ідея соборності України та національна державницька ідея – два найкоштовніші імперативи української суспільно-політичної думки. Соборництво, тобто чуття національної єдності українців по всій їх автохтонній території, є справжнім підметом вітчизняної літературної класики нової і новітньої доби. Витоки цього «почуття моральної одності»(М. Грушевський) сягають іще княжої доби. Так, національний епос «Слово о полку Ігоревім»представляє стольний град династії «старого Володимира» (тобто Київ) центром країни, апелює до єднання, солідарності і державницького патріотизму князів і народу. При тім художній зір невідомого автора сягає «від половецьких степів»аж до «гір угорських», які підпер своїми залізними полками Ярослав Осмомисл.

Актуалізована в козацькі часи, соборницька ідея культивувалася політично прозірливою національною елітою Гетьманської України та Галичини. Зокрема, під кінець XVII ст. унісонно прозвучали голоси єпископа Йосипа Шумлянського і гетьмана Івана Мазепи. Перший у бойовій «вірші» з нагоди битви під Віднем закликав краян по-соборницьки взятися всім за руки, висловив надію: «запорожці стануть з нами». А слова жалю Мазепи («Україна не вкупі має сини») підпорядковані вже від початку його «Думи»опритомлююче-критичним інтонаціям:

Всі покою щиро прагнуть,
А не в один гуж всі тягнуть:
Той направо, той наліво –
А всі браття, тото диво.
Не мали любви, не мали згоди
Од Жовтої взявши води.
През незгоду всі пропали,
Самі себе звоювали.

Нові дихання й дикцію при олітературенні давнезної ідеї (в римлян вона звалася consensus omnium), надали митці доби романтизму. В новому українському письменстві соборницьку тему підхопила і розвинула насамперед «Руська трійця». Галицький регіональний відділ загальноукраїнського письменства, від 30-х рр. XIX ст. починаючи, ставив за мету відтворити феномен «Великої України»в її княжій і козацькій славі, у борні з ворогами за волю батьківщини та у системі ідейно-художніх пов'язань «Західна – Наддніпрянська Україна». Реалізація завдання стала заслугою насамперед галичан М.Шашкевича і М. Устияновича, а «Руської трійці», закарпатців О. Духновича й О. Павловича, а також буковинців Ю. Федьковича і С. Воробкевича.

Так, творець знаменитої патріотичної мініатюри «Руська мати нас родила...» Маркіян Шашкевич не тільки обстояв вірність материнській мовній і культурній спадщині України, а й став першим у краї співцем

«сонечка свободоньки»рідного краю. Він виступив також вихователем земляків, яким прищеплював почуття національної гідності, речником процвітання літератури на власній ниві. Будитель Маркіян альманахом «Русалка Дністровая»дбав про прогнання з Русі-України густих і студених «мраків тьмавих»(«Слово до чтителей руського язика»), її поступ нарівні з іншими слов'янськими землями.

З цією метою в оригінальній творчості він задивлявся у велике дзеркало й «пісню хорошу»національної «старини», спостерігаючи в них, зокрема, бойові епізоди відстоювання козацьким військом честі батьківщини («О Наливайку», «Хмельницького обступленіє Львова»). А «славний руський із ляхом бій» у 1139 р. став у письменника підставою для піднесення звитяги над доти непереможним ворогом у результаті братньої взаємопідтримки галичан і хоробрих воїв князя Ярополка київського, сина Володимира Мономаха («Болеслав Кривоустий під Галичем»). Тож іще 1834 р. Шашкевич творив підложжя нового для західноукраїнської літератури соборницького духу на твердому фундаменті історії.

Програмна ретроспекція в «передвіцький»час давньослов'янської єдності, «Згадка»Шашкевича зінтерпретувала образ княжої Русі-України як рівновеликий західним слов'янам своїми державними і мистецькими здобутками. Про це говорять строфічні паралелізми суду легендарної чеської княгині Любуші з фальсифікату «Краледворський рукопис»й «Руської правди»Ярослава Мудрого, а саме пісні фіктивного Люмира і реального славетного Бояна в четвертому і сьомому катренах.

Велич історичної батьківщини у «Згадці» витворюють осяги державно-політичного облаштування предків (далеко чутний голос вічевого дзвону Новгородської республіки), їх містобудівничої культури (піднебесна «золота глава»Києва). Тим більш разючим у Шашкевича виступає контраст величі праукраїнської давнини й упослідженості «побратимого» люду над Дністром, за Дунаєм і поза Волгою. Щоби змінити на краще такий стан світу, лірик культивував пеани красотам «тіснішої»батьківщини, як-от рідному селу на Львівщині («Підлисся»), незрівнянній рідній пісні («Моје niebo», прозова казка «Олена», «Бандурист»), зокрема присвяченій змаганню за волю України, – землі, заквітчаній при Чорнім морі, на Дніпрі й Дністрі («Побратимові...»).

Врешті, Маркіян Шашкевич уніс у нове галицьке письменство той алегоричний делікатний флер, яким оповито пейзажно-політичний образ «дрібної цвітки» у вірші «Веснівка»(1835–1836). За її молитвою до весни про красну долю в світі широкому стоять історично-суспільні обставини всієї батьківщини під дією чужодержавних вихорів і морозів. Навіть надіями зацвітати Вкраїні тоді було ще зарано, проте лідер «трійці» відчув іще далекий подих «весни народів», передав порив до неї як галицького краю, так і всієї України.

Історизм поезії Івана Вагилевича, залюбленого, як і Шашкевич у «Слово о полку Ігоревім», центрований довкола зображення тяжкості втрат України на дорозі до волі («Мадей», цикл «Думи»). «Пліснесько», «Добрилів», «Бич» і «Дністер», що його склали, цікаві для нас авторськими внесеннями по канві «Слова...». Їх склав вражаючий апокаліптичний образ міст – усієї Вкраїни, – перетворених на суцільні руїну й згарище Батиєм, а потім і турками. Взагалі «Субстанційний дух українців, на думку Вагилевича, склався вже в Київській Русі й вистояв під сильним тягарем несприятливих історичних обставин»[1].

Яків Головацький здобувся на вислів віри у велику будучність слов'янського люду в «альбомній»мініатюрі чеському патріотові Вацлаву Ганці й особливо у вірші вітання братів із «далекої України»від її родини з «руського»Львова («В альбом Ізмаїлу Срезневському»).

Таку ж свідомість однієї домашньої сім'ї «рідної України»й «старой Галичини» випромінює послання «Братові з-за Дунаю» того ж автора. Галицький край у ньому – невіддільна частина «нашої рід-родини», яку прагнуть відчужити і привласнити ті ж воріженьки, які хочуть із рідного українцям поля назавше прогнати «волю – / Щербатую долю». Галичан же не без підстав уподібнено сиротам на «рідній землиці»поміж лихими «свояками». Тож єдина відрада для галичан – «сердечні / Вкраїнські орлята, / Діти одной крові», з якими легше поділяти і щастя, й неволю. Тож послання Головацького є найвиразнішим у першій половині XIX ст. висловом кровної спорідненості силоміць роз'єднаних частин України. На жаль, вона опісля знову програла – на цей раз через перехід Я. Головацького у російський, а І. Вагилевича – у польський табір...

Батько української модерної нації Тарас Шевченко, який волею провидіння від батьків успадкував «східну гайдамацьку кров» (від Григорія Шевченка) і західноукраїнську «опришківську»(від матері Катерини Бойко). Великий Кобзар підпорядкував своє слово етноконсолідуючим, націєтворчим і ліберально-державницьким функціям. Виповів у ньому культ козацького республіканізму, підніс образ (спершу в «Давидових псалмах», а далі в «Заповіті») нової «сім'ї єдиної, вольної», своїм геніальним словом запалив оте поетичне світло», при якому стало «видно по всій Україні, куди ...кожен має простувати»(П. Куліш).

Засланцем переосмислюючи історичні уроки минулого, Шевченко в поемі «Іржавець» ох як безнадійно «переграв»трагедію 1709 р. у «соборницьких» ідейних контурах:

Якби були
Одностайне стали
Та з фастівським полковником
Гетьмана єднали,
...Не втікали б із Хортиці
Славні небожата,
... Не плакала б Матер Божа
З Криму за Украйну...

Незадовго до смерті пророк-історіософ у прозірливо-візіонерському вірші «Бували войни й військові свари» натхненно провістив крах царату, фатальну роль козарлюги-дуба (символ об'єднаної воюючої України) для тотальних кремлівських режимів.

На відміну від І. Вагилевича й Я. Головацького залишився, подібно до М. Шашкевича і Т. Шевченка, на українських позиціях свій – четвертий – у «Руській трійці» Микола Устиянович. Він підхопив і природно продовжив акорди Шашкевичевої ліри, а саме праслов'янської величної історії й нещасливої сучасності краю над «Дністром-Словутицею»(«Наддністрянка»), сирітства руської долі («Дума матері руської»).

Не має аналогії в попередній літературній традиції послання М. Устияновича «До "Зорі галицької"». Високостильна ораторська манера соборного послання, вітання першому українському часопису краю, містить чимало семантичних знаків єдності вітчизни. Це, по-перше, географічні координати її протяжності – «від керниць Сяну до берегів Дону», від Дністра, що красується в поета на троні «Даниїла» (символа державної традиції Західної України), – до синіх вод і порогів Дніпра. По-друге, історичні докази її могутності: на берегах «Славутиці» у «всеславній столиці» живе могутній народ, який тряс Царегородом і захищав Європу від тучі татарина.

Образне звертання до посталої в рік «весни народів» «Зорі галицької», твір піднесено поетизує зміну двовікового конання України розпадом заліз у Галичині, «Русі святої частині». На часопис покладено, як виявилося, перебільшені надії, «Аби ожила руськая дитина, / Аби зацвіла руськая родина!».

У пізнішій творчості Устияновича-старшого привертає увагу вірш-«тезі» «Колибель Русі», де сучасна мовцю батьківщина в антитетичному малюванні водночас і «така красна, / Як серед Бескидів повноцвітний сад», і нещасна тим, що в її «серці / Двосічний булат!»– певне, Росії й Австрії. Звідси моління про волю руській країні та кращу долю, без кайданів рабства й мужицького лиха, «Всій руській родині, / Що рве окови з себе» («Сон внучки», 1884).

Подібно до лірики, епіці М. Устияновича властиві: автентична історична правда факту й патріотичне замилування в художньому поінформуванні читачів про бойові («Похід на Царгород») та мирні виправи («Хрещення великої княгині Ольги») Русі на Візантію; топографічна точність та трагічні інтонації в «олітературненні»тяжких втрат батьківщини (відповідно «епітафія» «Могила Святослава»[2]; «думи» «Смерть князя Романа під Завихостом в літо 1205» і «Святоубийство князей Ігоревичей в Галичі»), страшних загроз укоріненню «мир-зілля»у матірнього краю («Ужас на Русі при зближенню монголів в літо 1224», «Стичка на половецькім полі», «Битва над Калкою»).

Ніхто так часто в західноукраїнській літературі до М. Устияновича не звертався до образу «злотоверхого»Києва над «Славутицею-отцем». Столиця виступає загроженою страшним «таурменом» так, що в церкві «Десятинній... знов / Пречиста діва плакала кров»(епічні вірші «Ужас на Русі при зближенню монголів в літо 1224», «Віче в Києві», «Здвиг»), але й навіть при тім є містом «руської слави» й трьохсот святинь.

Самобутні в М. Устияновича на галицькому літературному тлі східноукраїнські чумацькі мотиви («Поворот чумака»), філософізм поеми «Путь на полонину», де у зіставленні свого і «ще своїшого» рішучу перевагу над «усім Запорожем» віддано у тоні «краєвого» патріотизму – пречудовій полонині. Одно слово, романтична творчість «Руської трійці» продовжила, піднявши на новий концептуальний рівень, художні філіації соборного поліаспектного образу Вкраїни. При цьому поезію національної скорботи суттєво збагатили соборницькі та слов'янофільські мотиви, «олітературена» козацька героїка «Великої України».

Інші чільні репрезентанти «київської школи романтики»збагатили художні втілення ідеї. Микола Костомаров у програмній «Пісні моїй», зокрема, такими координатами «Великої України»:

Од Сосни до Сяна вона простягнулася,
До хмари карпатської вона доторкнулася,
Чорноморською водою умивається,
Лугами, як квітками, квітчається,
Дніпром стародавнім підперезана...
Городами-намистами пообвішана...

Пантелеймон Куліш уподібнив у «Чорній раді» серце України Київ другому Єрусалиму, полемічно протиставили цей паралелізм іншій «антитетичній концепції Москви як другого Риму (а «третьому не бувати»). На противагу Руїні чи наступній колоніальній неволі розшматованої поживому батьківщини Куліш, як і Шевченко, гордо й апологійно писав про всесвітню славу «козацької хати» (емблема України) часів «короля Степана» – Баторія. В поемі «Великі проводи»Куліш як історик, патріот-соборник «повернув»вітчизні її землі Надвіслоччя. Історичні межі України тут постали в межах таких поетично-звукописних координат: «від Гадяча до Глухова, з Лубен до Любліна».

Програмний вірш Куліша «Національний ідеал» образно висловив концепцію Київської Русі в найпоширеніших її кордонах як витвору саме українського й соборного «патріотства» (концепцію, втілену роком раніше в листі до М. Карачевської-Вовківни). У вірш перейшла його ідея Київської Русі як соборної держави українського народу й основи свободи слов'ян, як живлющого духу. Це, за Кулішем, Київ «Ляхву одвадив од латини» і привабив до «польщизни», вказав статареній Москві живу мову задовго до Пушкіна.

В пуанті «Національного ідеалу» історичне тяжіння до Києва народів «многих од Волхова, Карпат, Тмуторокані й Волги» стало засновником концепції майбутньої держави. В ній, мовляв Куліш, «без єзуїта Лях, Москаль без бюрократа / Зустріне серед нас приятеля і брата». Поскільки ж у сучасності по Україні «від Німеня скрізь до самих Порогів» владарює лихо, романіст зобразив головного героя твору Шрама, як слушно відзначив Юрій Бойко-Блохин, – послідовним борцем за територіальну цілісність України, за її незалежність від «жадібно хижих сусідів», Шрам не вірить у краще її майбутнє в спільному житті «з москалем».

Молодий переємник духу національної самодостатності Шевченка і Куліша Степан Руданський уписався в історію функціонування соборницької ідеї поемою «Мазепа, гетьман український». Недрукована в СРСР, вона цікава, зокрема, вмотивуванням виступу Мазепи проти Петра І соборно-державницькими намірами гетьмана:

Тепер би нам піднятись *І від Дінця і Орелі по самі Карпати*
З неволі на волю *Могутнє та сильне*
Царство здудувати![3].

Західноукраїнську традицію культивування ідеї в XIX ст. пов'язуємо з трьома знаковими постатями: крім Шашкевича це ще Федькович і Франко. Братнє «перевисання» до Наддніпрянщини високою мірою властиве «буковинському Кобзарю». Це не означає, звісно, що під впливом любові до єдинокровних братів «зачаровані на Схід» галичани чи буковинці ладні були йти під кормигу царя. Проте Федькович передбачив колись: «галичан поклонитися Україні-мати» («Новобранчик»). У посланні «До мого брата Олекси Чернявського...» за фактом будівництва моста на Черемоші поет побачив політично вагоме для батьківщини явище: єднання Буковини з Галичиною.

Символ тисового мосту Федькович підпорядкував ідеї тісної єдності України, долання природного кордону як чинника, що дробить сили «руської братії». Вже не тільки мостом – Новим Заповітом, що зібрав українців у «собор великий», осмислив він твори Шевченка. Під впливом батька Тараса герой вірша «Нива» адресує свою пісню всій Україні від Чорної гори до Дніпра-Дунаю. Гартуючи пісню, здатну збудити Україну, він пускає слова – «соколи, / Де Київ світить, де наш Лев дрімає» («Оскресни, Бояне!»).

Після розробки мотивів історії княжої доби України «Руською трійцею» й М Устияновичем подією в західноукраїнському письменстві стало опрацювання теми єдиної батьківщини у творчості «буковинського Кобзаря» Юрія Федьковича. Ідея визволення України і державницької злуки її земель у системі художніх координат Федьковича, борця за українські національні ідеали «по цей бік Збруча і Прута» (Л. Білецький), утілилась у соборній єдності образів Києва з

Лаврою, Львова й інших міст і сіл. Тобто інтегральними частинами рідної землі стали у поета вся Наддніпрянщина з Києвом, «Запороже» (про нього Федькович створив власний міф), Галичина зі Львовом, Довбушева Чорногора – школа вільнолюбного духу поета, який вимріював повернення вітчизні слави та волі батьків і дідів.

Заслугою «буковинського Кобзаря» є саме висунення ним одним із перших ідеї нероздільності українських земель і великої родини галицьких, угорських і в Україні «живущих братів наших», відтворення тяжіння буковинського краю до «Великої України». Піонерним на західноукраїнських землях розкриттям доленосної в житті вітчизни місії Кобзаря стала Федьковичева Шевченкіана («поменники», «Нива») чи й твори в дусі великого попередника («Посланіє на Україну»).

Юрій Федькович – речник патріотично-історіософської ідеї непоборності нації в історичних випробуваннях («Браття-опришки», «Сочава»), захисту «руського краю» від ворогів («Страж на Русі»: другу редакцію, згідно з слушною нотаткою І. Франка, поет наблизив до національного гімну; «Нова Січа» – твір на мотив «Ще не вмерла Україна», що й сам зажив життям патріотичного гімну). Соборницьке осмислення значення Бояна для Києва і Львова літератор-соборник підпорядкував ідеї визволення України та державницької злуки всіх її земель.

Нові наукові й художні рівні втілення соборницької ідеї осягнув Іван Франко. Він, як і Федькович, давав відсіч «москофілам», першим у галицькій поезії творив із ясної й незавуальованої національно-визвольної перспективи України. Вершиною української теми, Франкового державництва і соборництва є цикл «Україна», четвертований радянською цензурою. Він показав: уже з початку 80-х рр. письменник став великим речником соборності України – принаймні від написання національного гімну «Не пора!…» (1880), який ствердив потребу служіння не «москалеві й ляхові», а матері-Вкраїні. Поет закликав її вірних синів до патріотичного єдиномислія, єднання під прапорами барв ланів і неба, виборення суверенності й соборності України. Твір став символом піднесення національного духу, виконувався публічно поряд із гімном «Ще не вмерла Україна» у святкових хвилях (уперше на зборах «Молодої України»).

Недрукований в СРСР, як і «Не пора!…», вірш-мрія «Розвивайся ти, високий дубе...» (1883) пророкував наближення пори, коли Україна стане щасливою і вільною, ясно й недвозначно явив його суспільно-політичний ідеал:

Встане славна мати Україна,
Щаслива і вільна,
Від Кубані аж до Сяну-річки
Одна, неподільна

Щезнуть межі, що помежували
Чужі між собою,
Згорне мати до себе всі діти
Теплою рукою.

Такою була відповідь письменника-мислителя, який «завершив кристалізацію модерної української нації» (Яр Славутич) на російський експансіонізм під гаслом «Росія від Тиси аж до Амура». В незакінченому «Сні князя» Івана Франка, відсутньому у 50-томнику, політичне вістря поета скероване проти втіленого в цьому гаслі експансіонізму сусідньої держави, її агресивного великодержавництва та його прибічників-«москвофілів». Поет «повернув»своїм твором Україні її західні закарпатські землі, не претендуючи при тому на заселені українцями-таки Приамурські території.

Однією з «наймаркантніших сем» (С.Андрусів) Франкового соборництва є його «Замість пролога. Святовечірня казка», ще один відсутній у 50-томнику Франків твір. «Святовечірня казка» показує його співцем вільної і соборної Батьківщини. Політ над усією Україною на крилах херувима з орлиної перспективи створив образ рідних просторів, «моєї держави» міст і сіл. Як натхненно мовить сама Матір-Україна: «Мої терпіння всі, моя будучність, слава: / Дністер, Дніпро, і Дон, Бескиди і Кавказ, / Отсе сини мої, мій чудний рай – для вас!».

Для Франка бездержавна, розділена чужими кордонами Русь-Україна зіставна лише з «кривавою в серці раною». Тому в доленосне для України XX ст. Франко ввійшов із стрілецьким маршем «Гей, Січ іде!». Присвячений військовим формуванням УСС, він підніс їх Шевченківські державницькі заміри вибороти вільну й соборну Вкраїну: «В нашій хаті наша воля, / А всім зайдам зась!».

Надто важливим в осмисленні Франком теми історичних доль України є не друкований до присмерку СРСР драматичний етюд «Великі роковини» (1898). Він урочисто звістив падіння всіх твердинь, що були тюрмою українцям, кінець їхнього Енеєвого блукання та гідну наступну роль у європейському та всесвітньому концерті націй. Написане до сторіччя виходу перших частин української «Енеїди» в атмосфері маніфестаційного єднання українців сходу і заходу, незнищенності їх волелюбних поривів та натхненно виголошене зі сцени письменником і актором Лопатинським, це писання віршем показове тим, що потужно поставило Слово, Культуру й Історію в осереддя боротьби України за незалежність і єдність.

Дві яви прологу – це два етапи української минувшини, властиво дві України. Перша – наша спалена й знелюдніла Троя. Вона «Палає, гине, з серця точить кров. / Здається, вже остання їй година, / Здається, хитрий ворог поборов». Викривальний монолог Козака-Невмираки, зроджений болем за стан Матері, бідної, бездітної й голої, скерований проти «моторних козаків». Тих, що покидають вітчизну в біді та знаходять собі нову – багатшу – матір.

Історичну недолю батьківщини Франко саме й пояснив ширянням рабського духу в бездержавних умовах. Ранами на тілі Козака й

кривавими виразками на тілі України автор уписав Берестечко, Чуднів, Полтаву й Андрусівську умову, коли Росія зрадила Переяславські статті й розділила Вкраїну з Польщею.

Натомість ремарка другої яви представляє батьківщину через сто літ від першої як квітуючу землю чепурних сіл і багатих міст. Відмолоділий Невмирака втішається козацькою піснею й рідним словом – доказами незнищенності рідного краю. Гідними вояків-завзятців гетьмана Богдана, «Що історію Вкраїни / Повернув на інший шлях», подано Енеєвих далеких потомків, котрі «бажають в рідній хаті / Рай зготовити собі».

В заключній частині етюду автор адресував цілу програмну запальну тираду тим, хто вагався докладати зусиль до розбудови батьківщини. Цю науку відповідальності й оптимістичної віри у завтрашній перемозі національний геній адресував своїм сучасникам, українцям кінця XIX віку. Тож час найвищий уже заходитись її потроху справджувати...

Значним твором аналогічного ідейного звучання стала романтично-історична драма-казка того ж періоду «Сон князя Святослава». Її сценічна дія віднесена у добу середньовіччя (XIII ст.) і підпорядкована протистоянню патріотизму та зради. В протиборство у драмі вступають підступні змовники й заколотники боярин Осмомисл, його дружина Запава і їхні спільники, – з одного боку, та захисники батьківщини і великокняжого столу Святослав, ватажок розбійників Овлур, кияни, прихильні до князя, – з другого.

Стрижнем кожного персонажа є його патріотизм щодо Русі чи зрадливість. Кульмінаційний зудар ворожих сил і перемога Святослава породжують епітафійне щодо зрадників «золоте слово», та не князя, а Овлура: «Хай згине, хто кровавить Русь роздором!». Цей заповіт спроектовано й у час автора: конструктивом підтексту є ідея єднання частин України і самих українців, їх партій у Галичині та по всій Україні. Відповідальний за долю країни та її люду лідер, герой твору Святослав виступив у ньому не лише просто людиною, переможцем половців і Литви, а й живим гарантом єдності й розвою рідної держави, сильної загальнонародною їй відданістю.

Останніми своїми творами, досі малознаними, Іван Франко протиставився колоніальним замірам Російської імперії, завуальованим нещирими визвольними лозунгами. Їм на противагу український Мойсей підніс ідею виборення Україні від Чорного моря до Попрада державної волі в буремний час революцій і воєн, ствердив історичне право українства на державну соборну єдність у державі, що має подбати про дотримання «архиканону думок всіх визвольних»: «Аби нікому кривди не було!» («А ми з чим?», 1915) [4].

І сьогодні доробок патріота-державника та соборника – могутня духовна зброя, котрою держава ще не розпорядилася. як слід. Але не

втратили ще націєтворчої сили фінал «Великих роковин», інші натхненні писання Франка про потребу радикальної зміни екзистенції поділеної ворожими силами і кволої батьківщини.

Франко, великий і як творець літературної мови, і як речник братерської консолідації українців із репрезентантами не автохтонних етносів України (євреями, поляками), в ХХ ст. авторитетно наголосив, що ми мусимо навчитися чути себе українцями не галицькими, буковинськими, але українцями «без офіційних кордонів. І це почуття не повинно в нас бути голою фразою, а мусить вести з собою практичні консеквенції».

Керований ним, у пролозі до поеми «Мойсей» Франко як історіософ-пророк, «поет національної честі»(С. Петлюра) провістив порятунок народові-паралітику, «Вкритий струпом людського презирства», він може знайти порятунок на «путі спасенній». Це шлях здобуття втраченої батьківщини, гідного місця в «народів вольних колі» – вже «хазяїном домовитим у власній хаті та на своїм полі» від Бескиду до Кавказу. Вихідний пункт шляху – долання тієї пітьми непорозуміння, що у ній «брати братів не пізнавали рідних» (Леся Українка. «І ти колись боролась. Мов Ізраїль...»).

До долання пітьми непорозуміння спричинився й один із перших соборників Наддніпрянщини автор нарису «В Карпатах» І. Нечуй-Левицький. «Колосальне, всеобіймаюче око України» (І. Франко), він творив її образ по всьому етнографічному кордону – від Києва й Одеси до останнього «руcько-українського села Шляхтова» (тепер у Східній Словаччині). 1884 р. Левицький відвідав його. Констатував, спостерігши добре збережені ознаки української народності: тутешні автохтони такі самі, як «наші люди коло Києва, на Поліссі, в Галичині» – звичаєво, мовно, вірою. Пам'яткою мандрівки патріота-соборника залишився нарис «В Карпатах», збережені лемками згадки про гостя з Надросся.

Молодший сучасник Франка, співець рідного тернопільського Поділля, Довбушевого краю й усієї «Великої України», Василь Щурат вніс свою лепту в літературне соборництво. Автор книжки «Історичні пісні», що дає вмотивування соборницьким поривам українства кінця XIX – початку ХХ ст., він у наступній збірці «На трембіті» (1904) на противагу «мотивам гніту, тьми й неволі» України створив міф національно-визвольної боротьби її волелюбних синів, новочасних козаків і опришків, на просторі «З-над Дону аж по Сян», від Канева до Верховини («На синій Чорногорі»).

Коли в романі «Хмари» Нечуй-Левицький писав про шкідливе для українців «безглузде вмикування» сусідніх народів у наші справи, він іще не міг передбачити і супротивний результат того вмикування. Його зафіксував у новелі «Марія» Василь Стефаник. Цей твір особливо значущий у порушеному аспекті тим, що автор висвітлив ширення соборницького відчуття між простими українцями – і це під грім гармат І

Світової. Тієї війни, що робила «воріженьками» українців з-під Полтави і Карпат. Реплікою самоідентифікації в творі є слова козаків із царської армії, адресовані покутянці з окупованого села Марії, – «не кацапи ми і не турки». Їх вилучила радянська цензура. Пошана до Шевченка, січова пісня змінили неприязне ставлення жінки до непроханих гостей, зродило почуття спільноти з нацією, що зривається на ноги. Марія прийняла терновий вінок мучеництва української матері-патріотки.

Серед інших значніших літературних «дітей» соборницької ідеї тільки згадаємо писання Богдана Лепкого («Вона там є...» тощо) й узагалі феномен творчості й чину УСС; твори Осипа Маковея («Подорож до Київа», «Рідна земля», «Привіт»); Ольжичеву візію Залізної Держави над рідним простором Карпати – Памір, України сліпучої і вільної; історіософські акорди Євгена Маланюка; «пісню відродження»Олекси Кобця під назвою «Від синього Дону до сивих Карпат». Увесь цей многоцінний художній матеріал переконує: соборницька ідея корифеїв української літератури – її осердя, потужний духовний генератор, усенаціональне коштовне придбання, «наймаркантніша сема» (С. Андрусів) і високий код.

А щоб він був не тільки риторичним – гуртуймося, єднаймося в товариство чесне гідних громадян України, творімо «commonwealts» (Едмунд Берк), не ділімося на східняків і західників – то є поділ чорного піару. Наша справа – бути з тими, зокрема й у час президентських виборів, у кого Україна в серці, а не у кишені. Нехай гаслом стане Франкове «Хай пощезне незгоди проклята мара / – Під Украйни єднаймось прапор!».

---

[1] Ткачук М., Ткачук О. Маркіян Шашкевич. – Тернопіль. 2009. – С. 127.

[2] У спеціальній примітці автор указав точне місце поховання в Карпатах князя Святослава Ярославовича, вбитого братом.

[3] Руданський С. Усі твори в одному томі. – К.: Ірпінь, 2007. – С. 154.

[4] З поетичної спадщини Івана Франка 1914–1916 рр. // Мельник Я. І остатня часть дороги… Іван Франко: 1908–1916. – Дрогобич, 2009. – С. 287.

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Україна XX ст.:
КУЛЬТУРА, ІДЕОЛОГІЯ, ПОЛІТИКА

Випуск 15

У 2-х частинах

На пошану доктора історичних наук, професора,
члена-кореспондента НАН України
Віктора Михайловича Даниленка
з нагоди 60-річчя від дня народження
та 35-річчя наукової праці

КИЇВ 2009

УДК 94 (477) [008+316.75+32]: "19"

Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей. – Вип. 15: На пошану доктора історичних наук, професора, члена-кореспондента НАН України Віктора Михайловича Даниленка з нагоди 60-річчя від дня народження та 35-річчя наукової праці / Гол. ред. В.А.Смолій: У 2-х ч. – Ч. 1. – К.: Інститут історії України НАН України, 2009. – 344 с.

У збірнику наукових праць вміщені матеріали про життєвий і творчий шлях відомого українського вченого, члена-кореспондента НАН України, професора Віктора Михайловича Даниленка, його внесок у розвиток історичної науки, підготовку наукових кадрів, громадсько-культурну діяльність. У наукових статтях започаткованого ним збірника розглядається проблематика, що становить особливий науковий інтерес ювіляра, а саме: соціально-політична історія, історія повсякденного, культурного і громадського життя України та українського народу XX ст.

Збірник розрахований на науковців і широке коло зацікавлених історією читачів.

Автори вміщених матеріалів висловлюють особисту точку зору, що не обов'язково збігається з точкою зору редколегії.

Редакційна колегія:

В.А. Смолій (головний редактор), С.І. Білокінь, О.В. Добржанський, Г.В. Касьянов, С.В. Кульчицький, О.П. Рабенчук (відповідальний секретар).

Тексти статей подані в авторській редакції.

Набір підготувала *Н.Ф. Васильєва*.
Оригінал-макет підготувала *Н.Ф. Васильєва.*

У разі передруку матеріалів узгодження з редколегією обов'язкове.

Затверджено до друку Вченою радою Інституту історії України НАН України (протокол № 8 від 27.10.2009 р.)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: серія КВ, № 6932, видане 04.02.2003 р.

Видання внесено Вищою Атестаційною Комісією України до переліку фахових видань України з історичних наук.

© Інститут історії України НАН України

Зміст

Смолій В. Віктор Даниленко: вчений і педагог. Слово про ювіляра 3-12
Зашкільняк Л. Замітки про сучасну українську історіографію 13-29
Горбик В. Проблеми підготовки багатотомного енциклопедичного видання «Звід пам'яток історії та культури України» 30-45
Коляструк О. Поняття повсякденності в сучасній науковій гуманітаристиці 46-56
Добржанський О. Від Є. Гакмана до М. Василька. Українські депутати від Буковини в австрійській Державній Раді (1861–1918 рр.) 57-65
Пиріг Р. Державна служба Гетьманату Павла Скоропадського (квітень–грудень 1918 р.) 66-95
Завальнюк О. Проблема створення матеріально-технічної бази національної університетської освіти України у 1918–1920 рр. 96-117
Шарпатий В., Яценюк П. Проблеми функціонування собезу в УСРР у роки масової колективізації і голоду 118-128
Дробот І., Слюсаренко А. До літопису боротьби за українську державність 129-143
Марусик Т., Герегова С. Гендерна культура у трансформаційних процесах українського суспільства 144-154
Лихолобова З., Кузіна К. Липневі страйки 1989 року в шахтарських містах Донбасу 155-170
Тронько П., Верменич Я. Історичне місто як культурна цінність і об'єкт пам'яткоохорони 171-183
Віднянський С. Закарпаття – Підкарпатська Русь: від здобуття автономії до проголошення незалежної держави (до 70-річчя Карпатської України) 184-207
Вронська Т. Життя та побут родин учасників національно-визвольного руху в місцях спецпоселень (1944–1952 рр.) 208-224
Лаас Н. Мовно-комунікативна сфера українського радянського суспільства часів пізнього сталінізму та хрущовського періоду: дослідження проблеми в англо-американській історіографії 225-234
Юсов С., Юсова Н. Діяльність вчених-гуманітаріїв УРСР у другій половині 1940-х рр. (на прикладі етногенетичних досліджень) 235-251
Бондарчук П. Участь віруючих у богослужіннях та відзначенні свят у радянській Україні у повоєнний період 252-266
Крупина В. Номенклатура повоєнної України: кількісно-якісна характеристика 267-275
Прохоренко О. Новий соціум: морально-психологічні трансформації населення УРСР повоєнного періоду 276-284
Швидкий В. Система законодавчо-директивного тиску як чинник девіантності в умовах голодомору 1946–1947 рр. в Україні 285-300
Бажан О. «Холодне українське літо 1953 року» (проведення амністії 1953 року в Українській РСР: перебіг, масштаби, наслідки) 301-309
Подкур Р. Органи державної безпеки СРСР у процесі реабілітації середини 1950-х років 310-317
Васильєв В. Перші секретарі обкомів Компартії України в радянській управлінській системі (сер. 50-х – поч. 60-х рр. XX ст.) 318-331
Погребенник В. Соборницька ідея української літературної класики 332-342